

УДК 340.12

Ростислав Журавський

Національний університет “Львівська політехніка”,

аспірант

кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

rostyslav.t.zhuravskiy@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

<http://doi.org/10.23939/law2023.37.071>

© Журавський Р., 2023

Визначено особливості діяльності громадських організацій в контексті формування правової ідеології у транзитивних суспільствах. Відзначено, що як соціальний феномен правова ідеологія потребує розгляду як мінімум у двох аспектах: онтологічному і гносеологічному. В онтологічному аспекті ідеологія постає як один із базових соціально-правових інститутів, а в гносеологічному – дослідження ідеології передбачає вивчення ідеологічно-правових компонентів українського суспільства.

З’ясовано, що правова ідеологія – це структурована та втілена на теоретичному та практичному рівні науково обґрунтована система уявлень суспільства про правову дійсність, що завдяки формуванню правових цінностей та цілей може впливати на правосвідомість людей та на розвиток соціального та державного життя.

Висновується, що перехід до цілеспрямованого формування демократичної ідеології та правосвідомості, а відповідно, і до правової та демократичної держави залежить від багатьох факторів. Одним із них, на нашу думку, є формування національної ідеї. Серед інших факторів слід відзначити стабілізацію політичної, економічної ситуації в країні, підвищення рівня правової освіти населення, що неодноразово актуалізується правознавцями.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, держава, громадянські організації, транзитивне суспільство, правосвідомість, демократична ідеологія, ілюзорна ідеологія, політична ідеологія, правові норми.

Постановка проблеми. Правова ідеологія є складним суспільним явищем, своєрідною системою раціонального вираження й обґрунтування значущих у даний історичний момент ціннісних властивостей, якостей, сторін, ознак правової реальності. Роль правової ідеології у державі зростає з розвитком суспільства, оскільки правова ідеологія як уособлення права здатна закріпити принципи демократії, рівності та справедливості. Громадянське суспільство є соціальною основою держави, тому ці інститути повинні тісно взаємодіяти і функціонувати для задоволення потреб людини як найвищої соціальної цінності у державі. Цього можна досягти, дотримуючись балансу інтересів між державою та суспільством.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження ідеологічного простору сучасної України, пошуку об'єднавчої ідеології українського суспільства та визначення її певних елементів відображені у працях вітчизняних вчених: А. Білоуса, О. Валевського, І. Гаврилюка, Т. Гарасиміва, О. Глотова, О. Гоша, В. Заблоцького, Ю. Калиновського, В. Камінської, В. Корнієнка, В. Кременя, І. Кресіної, В. Лісового, О. Лановенка, Х. Маркович, М. Михальченка, М. Недюхи, І. Попової, В. Ребкала, Ф. Рудича, П. Ситника, В. Скуратівського, С. Телешуна, у дисертаційних роботах: О. Заздравної, В. Тарана, Р. Войтовича, І. Смагіна та інших.

Мета статті – визначити особливості діяльності громадських організацій в контексті формування правової ідеології у транзитивних суспільствах.

Виклад основного матеріалу. Звернення до проблематики ідеології в контексті становлення громадянського суспільства в Україні є актуальним як на рівні теоретичного осмислення, так і на рівні практичного втілення й засвоєння найбільш сприйнятливих та адекватних сьогоденню її положень. Як соціальний феномен правова ідеологія потребує розгляду як мінімум у двох аспектах: онтологічному і гносеологічному. В онтологічному аспекті ідеологія постає як один із базових соціально-правових інститутів, а в гносеологічному – дослідження ідеології передбачає вивчення ідеологічно-правових компонентів українського суспільства.

Як відомо, громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, різноманіття взаємин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності. У сучасній соціально-правовій теорії це суспільство визначається як сукупність міжособистісних, сімейних, етнічних, економічних, культурних, релігійних, правових, моральних відносин, що відображають їх ідеї і закріплюють у суспільних інститутах, що розвиваються і функціонують поза межами держави і без її прямого втручання.

Соціальною основою громадянського суспільства є соціальні групи (зокрема, класи), що мають різноманітні інтереси. Це зумовлює значну роз'єднаність громадянського суспільства і властиву для нього конкурентність і навіть боротьбу індивідів. Роз'єднаність громадян переборюється об'єднаннями їх у різні організації, асоціації й партії, а індивідуалізм і конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри і співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю. Їм не байдужі також суспільні проблеми, вони зорієнтовані на громадські справи. Правову основу громадянського суспільства утворює плюралізм громадських організацій, демократичне законодавство. Права людини захищені в такому суспільстві законом; вони мають пріоритет стосовно прав держави.

Правою, духовною, культурною і моральною основою громадянського суспільства є базові суспільні цінності, що слугують гуманізмові, формуванню особистості громадянина – вільного і діяльного, але такого, який дотримується загальноприйнятих суспільством соціальних норм. Значну роль у формуванні і функціонуванні базових цінностей громадянського суспільства відіграє правова ідеологія.

Поняття та сутність правової ідеології не мають єдино сформованої дефініції у науково-правовому дискурсі. Правова ідеологія об'єднує особистість, суспільство та державу у розумінні правової дійсності, в уявленнях про право та про шляхи розвитку правової системи держави, дотримання принципів законності та правопорядку. Згідно із позицією О. Заздравної, поява ідеології покликана забезпечити довготривале регулювання буття соціуму, виступаючи джерелом соціальної мотивації для індивідів, а також виконувати надзвичайно важливу функцію легітимації всього, з чим вона матиме справу в змістовному плані: уявлень про світ і місце людини в ньому, певних форм соціальної організації, соціальних відносин, типів поведінки і способу життя [1, с. 7].

Правову ідеологію можна розглядати у таких проявах: як суспільне явище, юридичну категорію, структурний елемент правосвідомості, як складову ідеологічної функції держави, як теоретичну основу державної правової політики [2, с. 301].

Правова ідеологія – це уявлення, погляди, переконання, теорії, концепції про правову дійсність. Правова ідеологія, як правило, не виникає спонтанно, вона виробляється фахівцями і засвоюється населенням у процесі правового виховання, під час здобуття юридичної освіти, у ході вивчення юридичної літератури та нормативних актів [3, с. 91].

У правовій ідеології виокремлюють кілька рівнів. Для першого рівня характерна наявність в окремо взятої особистості певної системи юридичних поглядів, ідей, подань, сформованих у ході повсякденного зіткнення із правовою сферою життя суспільства, а також у результаті проведеної державою цілеспрямованої роботи (правове виховання, юридична пропаганда, агітація та ін.). Другий рівень правової ідеології властивий невеликим соціальним групам, шарам, класам, станам і т. д. Правова ідеологія більшості членів суспільства – це її третій рівень, для якого характерне вираження в системі ідеологічних поглядів загальнозначущих для більшої частини людей юридичних цінностей. Як правило, вони закріплюються в основному законі держави в силу їх істотної значущості для всього суспільства [4, с. 35].

Отже, правова ідеологія – це структурована та втілена на теоретичному та практичному рівні науково обґрунтована система уявлень суспільства про правову дійсність, що завдяки формуванню правових цінностей та цілей може впливати на правосвідомість людей та на розвиток соціального та державного життя.

У цьому контексті заслуговує уваги наукова та ілюзорна ідеологія. Наукове спрямування будь-якої ідеології визначається ступенем її істинності, глибиною пізнання істини об'єкта, представленого у вигляді закономірностей розкритих явищ. Правова ідеологія є науковою тоді, коли її ідеї, гіпотези і теорії, виражені в поняттях і категоріях юриспруденції, відповідають соціальному прогресу, надають практичну користь ефективному правовому регулюванню відповідно до ідеалів свободи, справедливості, законності та гуманізму [5, с. 62].

Наукова ідеологія завжди повинна передбачати собою демократичність. Демократична ідеологія обґрунтовує та зміцнює у свідомості людей природно-правові та гуманістичні ідеї, та переконує їх у необхідності дотримання режиму законності та правопорядку. Основною метою такої ідеології є формування громадянського суспільства та правової держави. Вона тісно й органічно пов'язана з правовою психологією, враховує традиції, настрої та емоції людей. Демократична ідеологія – це частина демократичної правосвідомості.

Водночас, не можемо погодитись, що кожен клас, кожна соціальна верства або група об'єднаних спільністю корінних інтересів людей прагне виразити у формі юридичних понять і категорій свої претензії на владу, власність, привілеї тощо. Відтак, і правова ідеологія часто несе в собі, разом із загальнолюдськими ідеалами, псевдо-ідеали, стаючи у цьому сенсі ілюзорною. Звідси спостерігається відомий плюралізм політико-правової ідеології, її внутрішньо-суперечливий характер. Таке значення мала, наприклад, рабовласницька і феодальна правові ідеології, ідеологія революції. Сутність ілюзорної ідеології полягає в тому, що творці цієї концепції ставлять свідомо нездійсненні цілі, керуючись при цьому не об'єктивними можливостями, а утопічними ідеями [5, с. 62].

Вважаємо, поняття ілюзорної ідеології наближене до політичної ідеології, яка теж представляє інтереси певних об'єднань людей. Можна припустити, що за певних умов політична ідеологія переростає в ілюзорну, і це та досить небезпечна ситуація, коли ідеологія стає інструментом досягнення інтересів певної групи осіб, яка зазвичай знаходиться при владі та має можливість використовувати різного роду політичні технології та державні ресурси для досягнення своєї мети та поширення своїх ідей та концепцій як псевдо-правової, ілюзорної або ж тоталітарної ідеології.

Означені ідеології відзначаються певною короточасністю, що обумовлено кількома причинами. Ілюзорна ідеологія розвивається поза правосвідомістю і не є її органічною частиною. Позаяк, всі елементи правосвідомості пов'язані і взаємодіють, то в ситуації, коли один з них (у цьому контексті, ідеологія) не має спільної з іншими правової основи, а подекуди вступає і в протиріччя, він у певний час опиняється поза межами структури. Так, радянська ідеологія протиставлялась правовій психології українців, їхнім традиційним приватно-правовим традиціям та настроям індивідуалізму.

Поза правосвідомістю правова ідеологія втрачає свою цінність, позбавлена практичного втілення серед народу і її існування забезпечується лише адміністративно-владним апаратом.

Звісно, що ілюзорна ідеологія залежить від групи осіб, на благо яких вона була створена і служить. Така ідеологія не може існувати без постійного живлення за допомогою політичних технологій. Її незрілі ідеї та цілі, які не засновані на загальнолюдській моралі та принципах гуманізму, недостатньо науково обґрунтовані самі по собі, не знаходять підтримки серед людей. Нездійсненість та утопічність цілей такої ідеології рано чи пізно стає очевидною народу і призводить до відмови від неї на користь більш реальних програм у межах розвиненіших ідеологій.

Однак відмова від ілюзорної ідеології не означає автоматичне утвердження в державі та суспільстві демократичної правосвідомості та ідеології. Особливої уваги потребує аналіз стану правової ідеології у межах перехідних суспільств, або, інакше кажучи, – транзитивних демократій.

Відомо, що транзитивні суспільства характеризуються суперечністю поглядів та суспільних орієнтацій. Відмінності правової системи тоталітаризму та демократичного суспільства очевидні, а тому перехід від однієї до іншої системи безпосередньо неможливий. Такі суспільства перебувають в умовах дезорганізації, що означає дезінтеграцію політико-правових інститутів, які не здатні виконувати завдання, для яких вони створені, ослаблення механізмів формального і неформального контролю тощо. Слід зауважити також загострення соціальних суперечностей у перехідному суспільстві, злам командно-адміністративної системи управління і вступ на складний і суперечливий шлях створення ринкової економіки, обстановку економічної, політичної та духовної кризи [7, с. 205–208].

Такі питання практичного та організаційного характеру, безперечно, негативно впливають на правосвідомість та правову культуру суспільства. Як пише Ю. Калиновський, правосвідомість “людини перехідного періоду” має низку особливостей: амбівалентність; мотиваційна невизначеність; поведінкова непослідовність; відсутність необхідних знань про правову систему країни; превалювання звичаїв над позитивним правом; терпиме ставлення до неправових засобів розв’язання конфлікту; звернення до традицій та нехтування правом; домінування патерналістських настанов у правосвідомості над активістськими тощо [3, с. 89].

Актуалізувати (пришвидшити) процес становлення демократії може чітко розроблена та науково обґрунтована демократична ідеологія, яка би, реалізуючись у державних програмах розвитку, а також у всіх сферах державного життя, забезпечувала підвищення рівня правосвідомості суспільства. Проте ситуація ускладнюється тим, що в посттоталітарних державах поняття правової ідеології набуває різко негативного забарвлення, оскільки в патерналістських суспільствах їй відведена особлива роль маніпуляції народом, його свідомістю з метою здійснення завдань, визначених політичною елітою. Увага акцентується на негативних сторонах явища правової ідеології, наприклад на її абсолютизації у межах тоталітарного режиму, створення нею ідеологічних міфів та утопій, ідеологізацію всіх сфер життя та ін. На задній план відходять всі позитивні її функції, такі як пізнання, консолідація, формування соціальних цінностей та ідеалів, які можуть відіграти вагомую роль у прискоренні проходження державою трансформаційних процесів.

До прикладу Україна, яка, на думку правознавців, є доволі класичним прикладом перехідної демократії. Можемо побачити такі етапи існування правової ідеології.

Першим етапом після офіційного скасування радянської ідеології у 1991 р. був етап майже повної відсутності правової ідеології. Навіть прийняття Конституції України ніяк радикально не змінило стан речей, та задекларовані в ній положення, які в перспективі могли б стати базою для формування демократично-правової ідеології у нашій державі, нею не стали з низки причин. У період соціально-економічного та політичного спаду в країні питання формування нової правової ідеології в межах нової незалежної України відійшло на другий план, порівняно з питаннями більш практичного та побутового типу. Крім того, як вже згадувалось раніше, негативне і упереджене ставлення до ідеології як суспільного та правового явища не давало змоги скористатися позитивними її можливостями.

Справедливим є твердження Ю. Тодики, що умови того часу були “ідеологічним вакуумом” і відзначав криміналізацію свідомості суспільства, пропаганду насильства, кулачного права, вільного “блатного” життя [6, с. 40]. Відсутність правової ідеології значно уповільнила процеси формування конкретної мети державно-політичного розвитку, нових загальнолюдських та соціальних ідеалів, навколо яких міг консолідуватися соціум. Слід також відзначити те, що однією з причин низького авторитету, а відповідно, і ефективності інституційних органів у державі тоді також була відсутність ідеології, яка не виконувала однієї з основних своїх функцій – легітимації влади.

Така ситуація тривала до початку нового тисячоліття і приблизно у 2003–2004 рр. почався, на нашу думку, новий етап у процесі розвитку в Україні правової ідеології, який можна охарактеризувати як етап часткової підміни в свідомості людей правової ідеології на політичну.

Політична ідеологія – це система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали соціальних класів, націй, різних суб’єктів політики. Структурними елементами політичної ідеології є політичні теорії та ідеї, концепції політичного розвитку, соціально-політичні ідеали, цінності політичних програми, символи тощо. Різноманітністю соціальних інтересів обумовлюються відмінності політичних ідеологій, які прагнуть реалізувати суб’єкти політики.

У правовій літературі розмежовуються поняття правової та політичної ідеології. Зокрема, М. Недюха пише, що правова ідеологія має моністичний тип, оскільки її сутність обумовлюється нормою права, на відміну, скажімо, від політичної ідеології, яка завжди є плюралістичною, оскільки ґрунтується на певних інтересах – групових, корпоративних чи суспільних [2, с. 300]. Тобто, правова ідеологія держави покликана відобразити волю та інтереси всього народу, тоді як завдання політичної ідеології – виразити інтереси лише певної групи осіб.

Політичні програми партій, виступи партійних лідерів та політичні гасла, які, орієнтуючись на низьку політичну та правову свідомість українців, пропонували їм прості та зрозумілі ідеали, стали тимчасовими орієнтирами соціальної та правової поведінки для населення. Активне політичне життя в країні спричиняло заміну в свідомості людей довготривалих цілей побудови демократичної правової держави на короткотермінові цілі вибору політичних та державних лідерів, мовні та територіальні питання.

Заміна правової ідеології політичною спричинила досить обмежене і поверхове бачення соціальних та правових проблем суспільства. Перманентний процес виборів в Україні виснажує правосвідомість громадян, відволікає її від справді важливих цінностей і ніяк не сприяє формуванню демократичної ідеології. Як пише О. І. Заздранова, “постійні пошуки харизматичних вождів містять у собі реальну загрозу появи нових модифікацій тоталітаризму” [1, с. 122].

Висновки. На жаль, варто відмітити, що етап відсутності правової ідеології в Україні досі триває. Перехід до цілеспрямованого формування демократичної ідеології та правосвідомості, а відповідно, і до правової та демократичної держави залежить від багатьох факторів. Одним з них, на нашу думку, є формування національної ідеї. Представники школи етнодержавства визначають національну ідею (ідеологію) як сукупність ідей, систему поглядів на об’єднання нації навколо спільної мети, спрямованої на здобуття державності та подальший її розвій. Така ідеологія не повинна суперечити принципам демократії, а її основним завданням є поширення серед народу ідеї самоідентифікації українців як нації з багатою історичною, культурною та правовою спадщиною.

Серед інших факторів слід відзначити стабілізацію політичної, економічної ситуації в країні, підвищення рівня правової освіти населення, що неодноразово актуалізується правознавцями. Для правового розвитку України дуже важливими є зміна ставлення до явища правової ідеології і розуміння того, що для України на стадії перехідного суспільства важливо запровадити ідеологічні парадигми демократії, закріпити у правосвідомості людей ідеї свободи та гуманізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заздранова О. І. (1999). Ідеологія в еволюціонуючому соціумі. Харків. 208 с.

2. Недюха М. (2012). Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття // Публічне право. № 3(7). С. 299–306.
3. Калиновський Ю. (2008). Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність. Харків : Право. 288 с.
4. Кондратьєв В. О. (2007). Особливості правової ідеології як фактора формування правової свідомості в сучасному українському суспільстві // Інтелект. Особистість. Цивілізація. Вип. 5. С. 30–41.
5. Політологія. (2004) / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Здоров'я, 2004. 776 с.
6. Основи етнодержавознавства : підручник. (1997) / за ред. Ю. І. Римаренка. Київ : Либідь. 656 с.

REFERENCES

1. Zazdranova O. I. (1999). *Ideolohiia v evoliutsionuiuchomu sotsiumi*. [Ideology in an evolving society]. Kharkiv. 208 p. [in Ukrainian].
2. Nediukha M. (2012). *Pravova ideolohiia: osnovni teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia*. [Legal ideology: basic theoretical and methodological approaches to defining the concept]. *Publichne pravo*. No. 3(7). P. 299–306 [in Ukrainian].
3. Kalynovskyi Yu. (2008). *Pravosvidomist ukrainskoho suspilstva: heneza ta suchasnist*. [Legal awareness of Ukrainian society: genesis and modernity]. Kharkiv : Pravo Publ. 288 p. [in Ukrainian].
4. Kondratiev V. O. (2007). *Osoblyvosti pravovoi ideolohii yak faktora formuvannia pravovoi svidomosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi*. [Peculiarities of legal ideology as a factor in the formation of legal consciousness in modern Ukrainian society]. *Intelekt. Osobystist. Tsyvilizatsiia*. Vol. 5. P. 30–41 [in Ukrainian].
5. *Politolohiia*. (2004). [Politology] / Za red. F. M. Kyriliuka. Kyiv : Zdorovia Publ, 2004. 776 p. [in Ukrainian].
6. *Osnovy etnoderzhavoznavstva: pidruchnyk*. (1997). [Basics of ethno-state studies: a textbook.] / Za red. Yu. I. Rymarenka. Kyiv : Lybid Publ. 656 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 19.01.2023 р.

Rostyslav Zhuravskyi

Lviv Polytechnic National University
Department of Civil Law and Procedure
Institute law, psychology and innovative education
rostyslav.t.zhuravskyi@lpnu.ua

FEATURES OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF LEGAL IDEOLOGY IN TRANSITIVE SOCIETIES

The article defines the peculiarities of the activities of public organizations in the context of the formation of legal ideology in transitive societies. It is noted that as a social phenomenon, legal ideology needs to be considered in at least two aspects: ontological and epistemological. In the ontological aspect, ideology appears as one of the basic socio-legal institutions, and in the epistemological aspect, the study of ideology involves the study of ideological and legal components of Ukrainian society.

It was found that legal ideology is a structured and embodied at the theoretical and practical level, a scientifically based system of society's ideas about legal validity, which, thanks to the formation of legal values and goals, can influence people's legal awareness and the development of social and state life.

It is concluded that the transition to the purposeful formation of democratic ideology and legal awareness, and accordingly to the legal and democratic state, depends on many factors. One of them, in our opinion, is the formation of a national idea. Among other factors, it should be noted the stabilization of the political and economic situation in the country, the increase in the level of legal education of the population, which is repeatedly updated by legal scholars.

Key words: ideology, legal ideology, state, civil organizations, transitive society, legal awareness, democratic ideology, illusory ideology, political ideology, legal norms.